

Klas Åmark:

Facklig makt och fackligt medlemskap

I början av 1900-talet hade Sverige den högsta fackliga organisationsgraden bland jämförbara länder. År 1909 drabbades den svenska fackföreningsrörelsen av sitt hittills hårdaste bakslag. Medlemsiffrorna sjönk drastiskt med nära 50 procent under de två åren närmast efter strejken. Det skulle dröja ända till 1920 för att Sverige skulle åter höra till de bäst organiserade länderna i Västeuropa.

I boken *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890–1940* (Arkiv förlag Lund, 1986, 230 s) behandlar Klas Åmark utvecklingen av den fackliga organiseringen och dess orsaker. Detta görs genom en jämförande studie av fackförbunden i Sverige från 1890-talets mitt fram till 1940. Boken ingår som en del av ett större forskningsprojekt som sedan 1982 pågår vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet.

Undersökningen vill besvara två frågor:

1. Hur förändras fackförbundens medlemsantal?
2. Hur kan man förklara tillväxt och fluktuationer i medlemsantal?

Åmark har således dels en empirisk, dels en teoretisk frågeställning. Avsikten med den teoretiska diskussionen är att få fram ett antal hypoteser som senare konfronteras med det empiriska materialet.

Det finns enligt Åmark två skolor som gör anspråk på att förklara orsakerna till den fackliga organiseringen. Den ena skolan betonar sambandet mellan variationer i konjunkturutvecklingen och det fackliga medlemsantalet, medan den andra skolan ställer upp förklaringsteorier där en rad faktorer ingår. Dessa metoder kan inte direkt överföras till fackförbunds-nivån, eftersom metoderna inte förklarar skillnaderna mellan fackförbunden utan snarare skillnader mellan länder.

Åmark hävdar i stället att den skärpta

konkurrensen på arbetsmarknaden mellan arbetarna om arbetstillfällena är den viktigaste förutsättningen för facklig organisering. Ju hårdare konkurrensen är mellan arbetare desto svårare blir det att hålla samman organisationen. Därför introduceras begreppet "utbytbarhet" som innebär att ju högre utbytbarhet, dvs ju lättare arbetsgivaren kan ersätta en arbetare med en annan desto svagare blir den fackliga organisationen och desto svårare blir det att organisera. En ekonom skulle här använda termen substituerbarhet istället. Åmark formulerar olika hypoteser som provas i den empiriska undersökningen:

- 1 Det är lättare att organisera arbetare med en låg utbytbarhet än arbetare med hög utbytbarhet.
- 2 Vid lågkonjunktur försvåras organiseringen eftersom konkurrensen hårdnar mellan arbetare om arbetstillfällena. Vid en högkonjunktur sker organiseringen lättare.
- 3 Ju lägre utbytbarhet, desto mindre konjunkturskänslighet.

Förutom dessa faktorer menar Åmark, att man måste ta hänsyn till maktstrukturen för att förklara skillnader mellan förbund och arbetargrupper.

Hantverksarbetarna först

Hur har medlemstillväxten varit under undersökningsperioden?

Det karaktäristiska draget i svensk fackföreningsrörelses tidiga historia, är att hantverksarbetarna organiserade sig först. Förmodligen berodde detta på att de tillhörde en grupp som kände sig hotad av den hårdare konkurrensen som den tilltagande urbaniseringen innebar. Därefter organiserade sig olika grov- och fabriksarbetarförbund medan de offentligt anställda blev organiserade först vid selskiftet.

Åmark visar att medlemsfluktuationerna är starkt korrelerade med konjunkturutvecklingen. Ett typiskt fenomen under en högkonjunktur är en stark uppgång i

medlemstillväxten medan organiseringen försvåras i depressionstider. Konjunkturutvecklingen kan dock inte förklara alla förändringar i medlemsutvecklingen.

Den första stora organisationsvågen inträffade mellan 1896 och 1907 med ett speciellt uppsving för åren 1906-1907. Den sammanfaller med en stark konjunkturuppgång. Från att 1907 ha varit världens starkaste fackliga organisation reducerades medlemsantalet från 245 000 till 118 000 medlemmar år 1911. Nedgången drabbade de enskilda förbunden olika. Bäst klarade sig de offentligt anställda medan grov- och fabriksarbetareförbund förlorade mer än två tredjedelar av sina medlemmar. Under perioden började arbetsgivarorganisationen SAF också starkare betona målet att "tygla den växande fackföreningsrörelsen". Maktförhållandet mellan arbetare och arbetsgivare ändrades till arbetsgivarnas fördel, speciellt efter arbetarnas nederlag i storstrejken.

Nedgången foljdes av vad Åmark kallar "den andra stora organisationsvågen". Även om uppgången gick trögt till en början p g a arbetsgivarnas styrkeposition tog organiseringen ordentlig fart efter 1914, då medlemsantalet ökade från 150 000 till närmare 410 000 år 1920 dvs en ökning med ca 175 procent.

I början av 20-talet drabbades Sverige i likhet med övriga Europa av en svår depression. Det fackliga medlemsantalet minskade markant, från ca 410 000 år 1920 till 355 000 år 1922. Till skillnad från tidigare kriser påverkades inte den svenska industrin enhetligt: exportindustrin drabbades hårdare än hemmamarknadsindustrin.

Under 30-talskrisen märktes detta fenomen än tydligare. Under denna kris ökade fackföreningsrörelsens totala medlemsantal vilket den inte hade gjort under tidigare konjunkturnedgångar. Detta tolkas av Åmark som en minskning av fackföreningsrörelsens konjunkturkänslighet. Medlemsantalet sjönk dock för de förbund som var knutna till exportindustrin bl a Metall och Gjutareförbundet medan hemmamarknadens förbund klarade sig betydligt bättre.

Vi har således ett nytt monster i fackförbundens fluktuationer i medlemsantal.

Ett typiskt drag i tidigare kriser var att starka arbetargrupper klarat sig bättre än svaga. Nu förklaras olikheterna av skillnader i branschernas utveckling.

1930-talet avslutades med en konjunkturuppgång under vilken fackförbunden ökade sitt medlemsantal från 655 000 år 1933 till 980 000 år 1939. Under denna period ägde en rad förbundssammanslagningar rum och flera förbund anslöt sig till LO, speciellt viktiga var förbunden för statsanställda som länge hade valt att stå utanför. Under 30-talet inträffade också viktiga förändringar inom avtalsområdet. Riksavtalen ökade och likaså avtalen på branschnivå. Exempelvis hade man mellan 1930-39 inom jordbruket en fyrdubbling av antalet arbetare som omfattades av avtalen.

"Ett socialt självständigt kollektiv"

Hur stämmer då den empiriska undersökningen med de teoretiska antagandena?

Antagandet beträffande utbytbarenheten gäller med två viktiga undantag: grovarbetare och statligt anställda. Vissa grupper av grovarbetare karaktäriserades av en hög utbytbarenhet, vilket enligt antagandet skulle tala för att organiseringen försvårades. Oftast krävdes ingen yrkesutbildning utan den kunskap som fordrades var allmänt utbredd bland arbetarklassen. För att förklara avvikelserna för grovarbetarna tillför Åmark ytterligare en faktor: en social variabel. Organiseringen påverkades av möjligheterna av att ett "socialt självständigt kollektiv" skulle kunna uppstå bland arbetare.

Det är svårare att förklara utvecklingen för de statsanställda. Vissa grupper av de statsanställda organiserade sig relativt tidigt vilket kan förklaras med en låg grad av utbytbarenhet. Som vi har sett finns det ett klart samband mellan konjunkturutveckling och medlemsorganisering. Under lågkonjunktur skärps konkurrensen mellan arbetarna och organiseringen försvåras medan under högkonjunktur sker organiseringen lättare. Detta gällde dock inte för de statligt anställda arbetarna som visade sig vara ganska opåverkade av konjunkturförändringar. Enligt Åmark är utvecklingen för de statsanställda svår

att förklara tillfredsställande med den nuvarande utformningen av teorin. Speciella maktförhållanden kan förklara avvikelser från grundmönstret, exempelvis kan företaget vara negativt inställt till fackföreningar vilket försvårar organiseringen. En annan faktor som förklarar skillnader mellan förbunden och som påverkade fackförbundens storlek var branschutvecklingen.

Ett bättre sätt att analysera sambandet mellan konjunkturutveckling och organisering hade varit att utgå ifrån organisationsgrad och inte enbart medlemsförändringar som Åmark gör. Problemet är att det inte finns tillförlitliga uppgifter om organisationsgrad. Den enda beräkningen som finns är Kjellbergs [1983] där organisationsgraden har tagits fram för folkräkningsåren och linjär interpolation har använts för mellanliggande år. Nackdelen med denna metod är att vi inte får exakta uppgifter på organisationsgradens förändringar, utan endast ett närmevärde. Förmodligen ändras dock inte resultaten om organisationsgraden skulle ha använts utan tendensen är densamma; i lågkonjunktur försvåras organiseringen medan den underlättas i högkonjunktur.

Boken bidrar till ökad kunskap om fackföreningsrörelsens tidiga historia. Inte minst gäller detta för ekonomer som ofta kritiserar för att sakna historisk förankring. Den är lättläst och ger en god översikt av olika förklaringar till variationer i medlemstillväxten.

Fil kand *Hjördis D'Agostino*
 Institutet för social forskning
 Stockholms universitet

Referens

Kjellberg, A, [1983], *Facklig organisering i tolv länder*. Arkiv forlag, Lund.